

Тема № 6

МІСЦЕ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

План:

1. Вікова психологія як галузь психологічної науки.
2. Принципи вікової психології.
3. Завдання вікової психології.
4. Місце вікової психології в системі наук.
5. Класифікаційні системи методів.

1. Вікова психологія як галузь психологічної науки.

Наприкінці ХХ ст. відбулися відчутні зміни в світосприйманні людини. Життєвий ритм особистості сьогодні часто характеризується слабкою прогностичністю в розвитку, невиправданим скептицизмом щодо старих зразків діяльності, поведінки, спілкування. Нерідко ця пізнавальна ситуація перетворюється на відверте критиканство, що означає на практиці спотворення фактів, їх замовчування з кон'юнктурних причин, легковажність пропонованих прогнозів, будь-яка відповідальність за аргументацію та наслідки яких відсутня тощо. До такого розвитку подій виявилось в цілому непідготовленими насамперед доросле покоління. Звичайно, помилковою є позиція, яка відстоює неправомірність усіх стереотипів недалекого минулого, і відродно, що очорнення нашої історії вже має чітку тенденцію до спаду. Ностальгія за життєвою стабільністю, де однак, кожен громадянин був би не "гвинтиком" суспільного прогресу, а активним діячем, з кожним роком стає більш відчутною.

Відсутність у 1990-х роках у навчально-виховному процесі особистісно зорієнтованих зразків призвела до того, що на формування особистості дитини продовжує впливати різноманітний соціальний бруд, від якого дитяче світосприймання не зможе позбавитися найближчим часом навіть в умовах їх стрімкої локалізації. Доводиться констатувати, що в останній час прискорено закладалися основи індивідуалізму, розриву зв'язків між поколіннями, споживацького ставлення до навколишньої дійсності. Фактично сформувалася каста громадян, своєрідна "п'ята колона", яка тепер невизначено тривалий час буде дезорганізовувати моральність суспільства. їм байдужі чужі переживання, їхнє життя - це антисоціальний виклик іншим людям, які в ситуації загострення суспільної нестабільності можуть агресивно на них відреагувати. Такі громадяни активно впливають передусім на власне оточення (рідних, близьких), виховуючи подібних до себе, які, у свою чергу, не залишать без уваги вже своє оточення. Головне життєве кредо - збагачайся, не гребуючи ніякими засобами. Розпочалася асоціальна споживацька, меркантильна, егоїстична ланцюжкова реакція, унаслідок чого навчально-виховна проблематика актуалізувалася як ніколи раніше. Існує безпосередня загроза державній стабільності як результат суспільної майнової та духовної поляризації.

Саме за відсутності зразків нового типу, які пропагували б загальнолюдські цінності, в умовах суспільної моральної дестабілізації на становлення дитини продовжують ефективно впливати різнопланові негативні соціальні чинники. Дітям кінця ХХ - початку ХХІ ст. на відміну від старших поколінь не потрібно пристосовуватися до сьогоднішнього життя, стилю діяльності тощо. Для них нові реалії вже існують, вони органічно вписані в них: "Діти тепер не ті, якими були раніше". Тенденція зростання розриву зв'язку між молодшими і старшими поколіннями посилюється вже тому, що на зміну старшим приходить генерація, яка від дня свого народження зростає в принципово нових соціально-економічних умовах, а отже, відрізняється від попередників. Така постановка проблеми призводить до усвідомлення давно існуючого парадоксу, що навчанням і вихованням часто займаються дорослі, які неспроможні пристосуватися до нових соціально-економічних реалій, тобто не знають сучасної соціальної ситуації розвитку дитини. У цьому полягає одна з причин того, що вихованці залишаються беззахисними віч-на-віч перед негативними проявами соціалізації. Сила співпраці між батьками і педагогами відчутно ослабла. Почастішали випадки взаємного не сприйняття, конфліктів, неприхованої агресії. За відсутності необхідного історичного та власного досвіду на об'єктивно кризовому етапі сучасного дитинства батьки і педагоги виявляють цілковиту беззахисність і безпорадність. Парадоксальність навчально-виховної ситуації полягає в тому, що для розуміння психології сучасної дитини використовуються знання про віковий розвиток, які було систематизовано до 1990-х років.

Формула "Діти тепер не ті, якими були раніше" окреслює проблему з'ясування психологічного змісту особистісних утворень дітей і приводить до розуміння, що й "педагоги повинні бути не такими, якими були раніше", оскільки йдеться про захист загальнолюдських цінностей у нових, часто жорстких, навіть жорстоких умовах сьогодення, що є актуальним питанням дня. Як наслідок, додатково актуалізується проблема експериментального вивчення вікового розвитку дитячої особистості, відомості про який в умовах суспільних трансформацій є більше невідомими, аніж відомими. Можна стверджувати, що існує кризовий стан проблематики вікової психології стосовно вивчення особистісного становлення дитини.

Відома буденна формула "Батьків не вибирають" має інший, менш відомий антипод "Дітей не вибирають", що засвідчує неминучість партнерства у відносинах, знання батьками не лише конкретних особливостей певного вікового періоду дитинства, а також власного. В іншому випадку це непорозуміння, конфлікти, зрештою - взаємна ненависть і передача аналогічного досвіду вже меншим поколінням, які змалку вже є потенційними руйнівниками власних майбутніх сімей, де стабілізаторами суспільного розвитку.

Вікова психологія - галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності етапів психічного розвитку та формування особистості в онтогенезі (особливості структурних змін, новоутворень, співвідношення

фізіологічних і природних чинників; рушійні сили індивідуального розвитку; індивідуально-типологічні відмінності та їх детермінанти тощо).'

Вікова психологія становить собою:

- 1) методологічну основу (теоретичну, прогностичну, прикладну) теорії та практики навчання і виховання, яка сприяє оптимізації навчально-виховного впливу на дитячу особистість;
- 2) засіб системного пізнання та самопізнання особистості.

Об'єкт вікової психології: людина та її життєвий шлях.

Предмет вікової психології: динаміка вікового розвитку в онтогенезі:

- 1) закономірності (основні тенденції у формуванні новоутворень, провідних видів діяльності тощо), механізми (рушійні сили індивідуального розвитку психіки) і чинники (природні і суспільні) становлення особистості;
- 2) особливості витоків і розвитку психічних функцій - уваги, відчуттів, сприймань, пам'яті, мислення, уяви, волі, емоцій і почуттів, характеру, темпераменту, здібностей.

Онтогенез: процес розвитку індивідуального організму (людини); формування основних структур психіки індивіда протягом життєвого шляху. Вік є основною категорією та проблемою вікової психології. Це певний період життя, який має фіксовані межі. Він не зводиться до суми окремих психічних процесів, не розглядається як календарна дата. Його тривалість зумовлюється власним внутрішнім змістом. Як наслідок, визначають календарний, або паспортний, вік (система хронологічного відліку від дня народження), біологічний (рівень функціонування біологічних систем організму, передусім, нервової), психологічний (рівень розвитку психічних структур - пам'яті, мислення тощо). Календарний вік є вихідним поняттям, у межах якого розгортаються біологічні та психологічні перетворення.

Інші центральні категорії вікової психології:

- 1) вікові особливості (типові, тобто спільні, схожі ознаки ровесників);
- 2) індивідуальні особливості (нетипові);
- 3) вікові новоутворення - тип побудови особистості та її діяльності, психічні та соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому ступені та в головному визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, внутрішнє і зовнішнє життя, весь перебіг її розвитку в цей період (Л.С. Виготський): психічні зміни стосуються структури психіки (увага, відчуття, сприймання тощо), соціальні - набутих особистісних особливостей ("госпіталізм", рефлексія тощо).

Вікові зміни (за Р.С. Немовим):

- 1) еволюційні - порівняно нетривалі кількісні та якісні перетворення;
- 2) революційні - стрибкоподібні, кардинальні, передусім якісні, перетворення;

3) ситуативні - порівняно нетривалі кількісні та якісні зміни, зумовлені, як правило випадковим впливом організованих (навчання і виховання) або неорганізованих соціальних чинників.

Індивідуальні особливості як показники багаторівневої організації людини як системи (В.С. Мерлін);

1) нижній рівень - біохімічні, загальні соматичні (Тілесні) та нейродинамічні характеристики;

2) середній рівень - індивідуальні психічні властивості (темперамент і характер);

3) вищий рівень - соціально-психологічні властивості, складниками яких є соціальні ролі в малих (наприклад, сім'я) і великих групах (наприклад, народ).

Індивідуальність людини пов'язується з її смисловими відношеннями та установками (О.Г. Асмолов).

Принципи вікової психології: 1. Загальнофілософські принципи (їх методологічні основи - закони буття (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення):

1) загального зв'язку (необхідність охоплення якомога більшого інформаційного масиву в дослідженні певних життєвих явищ; максимальне встановлення системи їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків);

2) принцип розвитку (вивчення життєвих явищ у процесі власної динаміки, що дозволяє встановити об'єктивні закономірності їх функціонування);

3) єдності теорії і практики (діалектика руху людського знання до істини; вирішальна роль практики в процесі пізнання, яка є критерієм істини);

4) управління процесом розвитку (стихійне становлення людини, як правило, має не передбачувані результати, здебільшого - небажані або негативні).

Призначення загально філософських принципів для вікової психології: вивчення людської індивідуальності як саморегулюючої системи, яка є складним мінливим феноменом, а не чимось застиглим, нерухомим, аморфним.

2. Загально-психологічні принципи:

1) детермінізму (встановлення причинно-наслідкових зв'язків у функціонуванні психічних явищ, унаслідок чого з'ясовуються особливості їх витоків, динаміки, прогноуються можливі напрямки наступного розвитку);

2) розвитку в діяльності (з'ясування особливостей філогенетичного та онтогенетичного становлення особистості; без діяльності психічний розвиток неможливий: будь-яка діяльність передбачає мету, умови та способи її досягнення, результативність, мотиваційну систему, а також систему саморегуляції - планування, організацію, контроль, діагностику, оцінювання, моделювання, коригування і довготривале прогнозування; психіка як феномен є результатом попереднього особистісного розвитку);

3) єдності свідомості й діяльності (без діяльності неможливий розвиток свідомості як вищої форми психіки: формування свідомості виявляється в

продуктах діяльності, зумовлюється активним ставленням особистості до навколишньої дійсності);

4) системності аналізу природи психічних явищ (комплексність у вивченні психіки як складної багатомірної, багаторівневої макросистеми; її структурний аналіз, встановлення динаміки, ієрархічних зв'язків; відсутність еkleктизму, суб'єктивізму, побудова довготривалих прогнозів);

5) суб'єктності (неповторність людини: вивчення її індивідуальності, особистісного становлення; заперечення "безстатевої педагогіки", авторитаризму в навчанні й вихованні, домінування директивної педагогіки).

Призначення загально психологічних принципів для вікової психології: пізнання об'єктивних закономірностей становленні особистості з метою створення системи науково обґрунтованих рекомендацій для її ефективного розвитку і саморозвитку.. 3. Спеціальні принципи:

1) урахування вікових та індивідуальних особливостей особистості (з'ясування типових і нетипових ознак у розвитку);

2) індивідуальне консультування та прогнозування вікового розвитку особистості (реалізація диференційованого підходу з метою забезпечення формування психічного здоров'я).

Призначення спеціальних принципів і з'ясування закономірностей вікового розвитку на окремих вікових етапах та їх впровадження в практику педагогічної діяльності.

Деякі основні теоретичні проблеми вікової психології:

1) психологічний зміст проблеми дитинства;

2) органічна та середовищна зумовленість психічного і поведінкового розвитку людини;

3) вплив стихійних та організованих соціальних чинників на процес психічного розвитку;

4) порівняння впливу на розвиток еволюційних, революційних . та ситуаційних змін;

5) співвідношення інтелектуальних та особистісних змін у психічному розвитку;

6) особливості вікового розвитку в певних життєвих діапазонах.

7) комплексне вивчення психології обдарованих дітей, дітей з фізичними вадами, затримкою фізичного розвитку.

Деякі прикладні проблеми вікової психології:

1) психологічні особливості дітей 6-річного віку та інших вікових інтервалів;

2) психологічний зміст вікових криз, особливо в шкільному дитинстві;

3) психологія виняткових дітей (обдарованих, з фізичними вадами, соціально знедолених, "ліворуких" тощо);

4) вікові особливості психології дівчаток і хлопчиків.

Стратегічні теоретичні завдання вікової психології.

1. Основні завдання:

1) порівняльний аналіз теоретичної думки, яка сформувалася на теренах колишнього СРСР та в Україні як суверенній державі, з метою з'ясування

перспектив розвитку вікової психології, її місця в системі світового наукового знання, створення та вдосконалення концепції вікового розвитку особистості в нових соціально-економічних умовах, які склалися, починаючи з 1990-х років;

2) з'ясування психологічного змісту "дитинства" як феномену життєвого шляху;

3) вивчення впливу на розвиток людини культурно-історичних, етнічних, соціально-економічних чинників (мова; досягнення науково-технічного прогресу, мистецтва; суспільні норми поведінки тощо);

4) вивчення рушійних сил індивідуального розвитку психіки;

5) розробка теоретичної моделі комплексної особистісної діагностики у віковому розвитку;

6) розробка концепцій психічного розвитку у світлі нових відкриттів психогенетики;

7) удосконалення методологічних основ наукових досліджень, експериментальне обґрунтування нових ідей, оперативне їх впровадження в практику педагогічної діяльності тощо.

2. Супутні завдання:

1) вивчення вікової динаміки психічних процесів і властивостей;

2) визначення чинників структурних змін, новоутворень, які виникають з віком у психічній діяльності людини;

3) з'ясування закономірностей переходу між віковими періодами; пошук нових закономірностей у віковому розвитку;

4) з'ясування індивідуально-типологічних, статевих відмінностей;

5) вивчення вікових можливостей у засвоєнні знань;

6) вивчення динаміки різних видів діяльності (гра, навчання, праця);

7) з'ясування вікових особливостей спілкування дітей і дорослих;

8) вивчення різнопланових відхилень у віковому та індивідуальному розвитку тощо.

Стратегічні прикладні завдання вікової психології.

1. Основні завдання:

1) створення навчально-методичної бази для управління процесом психічного розвитку дитини;

2) психологічне обґрунтування шкільних програм і підручників;

3) створення ефективної системи психологічної служби в країні;

4) з'ясування психологічних основ підростаючої особистості (співвідношення фізіологічного і психічного чинників; вікових та індивідуальних особливостей);

5) створення оптимальних умов для організації дитячої діяльності та спілкування;

6) розробка та обґрунтування інноваційних технологій для вивчення вікового розвитку та впровадження їх результатів у практику педагогічної діяльності;

7) формування педагогічної свідомості в громадян, основним показником якої є шанобливе ставлення до людей будь-якого віку: особистість необхідно сприймати такою, якою вона є (це дозволяє глибше зрозуміти її, що є передумовою взаємного співжиття, запобігання конфліктів, можливого надання допомоги тощо).

2. Супутні завдання:

- 1) організація консультативної допомоги суб'єктам навчально-виховного процесу;
- 2) розробка способів прогнозування психічних явищ;
- 3) локалізація навчально-виховних чинників ризику у віковому розвитку;
- 4) розробка методичних способів роботи з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими" тощо);
- 5) вивчення психологічного змісту затримок психічного розвитку та вироблення способів їх усунення;
- 6) подолання педагогічних стереотипів у громадян про віковий розвиток та ін.

Центральною ланкою в системі проблематики і завдань вікової психології є індивідуальне консультування (Ф. Парсон), яке почало формуватися на початку ХХ ст. (Бостон, США), а згодом була створена відповідна психологічна асоціація з власним друкованим виданням "Журнал консультативної психології" (1937).

Уміння консультувати означає результативну реалізацію знань із вікової психології в практику педагогічної діяльності.

Окреслимо деякі вихідні проблеми, які пов'язують вікову психологію з іншими науками та галузями психології (загальна характеристика):

1. Вікова психологія і філософія (вивчає сутність і структуру буття, джерела й можливості людського пізнання, основи його оцінювання, сенс життя, світоглядні та пограничні проблеми, основи різних наук):

- 1) особливості повсякдення (кризові явища в психології вчителя та окремої дитини; домінування директивної педагогіки і демократизація школи; психологія професійного виживання в несприятливих соціально-економічних умовах; наукове знання і спрощений досвід багатьох громадян про навчально-виховний процес; психологія педагогічних стереотипів);
- 2) пізнання навколишньої дійсності (директивна педагогіка і психологічні особливості діяльності вчителя-жінки, учителя-чоловіка; сенс життя і вміння самопізнання; особливості вікового світосприймання);
- 3) доведення доцільності та правомірності використання навчально-виховних інноваційних технологій (філософія освіти та ефективність знання з вікової психології в практиці педагогічної діяльності; обґрунтування актуальності методів навчання і виховання; критичний аналіз досягнень вітчизняної психології про особливості вікового розвитку з метою виокремлення її наукових і прикладних перспектив);
- 4) розробка методів прогнозування розвитку особистості та інші.

2. Вікова психологія і загальна психологія (вивчає загальні закономірності розвитку психіки, методи її пізнання; є фундаментальною основою всіх галузей психологічного знання):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності, біографічний метод);
- 2) структура психічного (особливості вікового розвитку пам'яті, мислення, уяви, волі, почуттів, здібностей тощо);
- 3) природа психічного (можливості психіки, проблема обдарованості тощо) та інші.

3. Вікова психологія і генетична психологія, або психологія розвитку (вивчає об'єктивні витоки психічних явищ, перспективи їх розвитку в умовах конкретних життєвих реалій):

- 1) методи дослідження (спостереження, експериментально-генетичний метод);
- 2) динаміка психічних явищ (виникнення, становлення нових психічних механізмів);
- 3) вікові особливості задатків, проявів творчої діяльності;
- 4) вікова періодизація тощо.

4. Вікова психологія і психогенетика (вивчає роль спадковості та середовища у формуванні психічних і психофізіологічних властивостей людини):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, близнюковий метод);
- 2) співвідношення біологічного і соціального чинників;
- 3) роль генотипу тощо.

5. Вікова психологія і соціальна психологія (вивчає закономірності між особистісної взаємодії в групах та психологічні характеристики самих груп):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, опитування; соціометричне дослідження, парний рейтинг);
- 2) між особистісна взаємодія в учнівському та педагогічному середовищах (вікові особливості учнів і створення оптимального соціально-психологічного клімату в класі; особливості вікового сприймання учнями учителів; соціальні, групові, індивідуальні ролі учнів і педагогів);
- 3) соціальні впливи (організуючі та дезорганізуючі чинники групового впливу на окрему особистість);
- 4) процес спілкування (індивідуальне спілкування та спілкування в групі);
- 5) нормативна поведінка (типове і нетипове в поведінці; індивідуальні поведінкові прояви та їх тлумачення учнівською групою);
- 6) установка (попередні учнівські та батьківські уявлення про вчителя та їх вплив на процес шкільного навчання; рівень залежності особистісної позиції від громадської думки класу);
- 7) особистий приклад (вікові домагання та їх оцінка оточенням; формування під впливом оточення власних ідеальних образів для наслідування) тощо.

6. Вікова психологія і диференційна психологія (вивчає індивідуальні та групові відмінності в психіці та їх вплив на становлення особистості):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності);
- 2) образ Я;
- 3) самовизначення;
- 4) індивідуально-типологічні особливості (темперамент, характер, здібності);
- 5) перспективи індивідуального розвитку та інше.

7. Вікова психологія і вікова фізіологія (вивчає особливості розвитку біологічних систем організму на різних стадіях онтогенезу):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент);
- 2) анатомо-фізіологічні особливості (акселерація, ретарданція тощо) та психічний розвиток;
- 3) вплив центральної нервової системи на діяльність і поведінку;
- 4) статеві особливості, психічний розвиток тощо.

8. Вікова психологія і психологія праці (вивчає психологічні проблеми трудової діяльності, зокрема інженерну психологію, наприклад: особливості мотивації в прийнятті певних рішень, взаємозв'язок між досвідом і новими знаннями, логіку побудови системи аргументації):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності);
- 2) природа психічного в трудовій діяльності;
- 3) вікові особливості та ефективність трудової діяльності;
- 4) вікові особливості та інформаційна взаємодія людини з технікою тощо.

9. Вікова психологія і педагогіка (наука про виховання, його цілі, методи, засоби та організаційні форми; вивчає різнопланові процеси свідомого й цілеспрямованого впливу на становлення особистості):

- 1) методи дослідження (спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності);
- 2) вікові та індивідуальні особливості;
- 3) вікова періодизація;
- 4) життєвий шлях особистості;
- 5) обґрунтування системи вікового навчально-виховного впливу тощо.

10. Вікова психологія і педагогічна психологія:

- 1) інтегрована історія становлення як окремих галузей психологічного знання;
- 2) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності тощо);
- 3) вікові та індивідуальні особливості;
- 4) вікова періодизація;

- 5) вікові психологічні закономірності в процесах навчання і виховання (співвідношення навчання, виховання та психічного розвитку);
- 6) вікові особливості суб'єктів навчально-виховного впливу та психологія педагогічної діяльності тощо.

Вікова психологія пов'язана також з іншими психологічними галузями (медичною, спеціальною, порівняльною, спортивною, тендерною, психогігієною, історією психології тощо), однак це не позбавляє її права на свій предмет дослідження.

Відсутність у вчителя конкретних знань про віковий розвиток дитини дезорганізує його професійну діяльність, робить її нестерпною, оскільки заздалегідь налаштовує на невдачі, ускладнює взаємовідносини з усіма суб'єктами навчально-виховного процесу.

Отже, місце вікової психології в системі наук визначається комплексом мепірдологічних функцій:

- 1) теоретико-пізнавальної: пізнання психічної реальності, тобто з'ясування основних засад вікового розвитку особистості (закономірностей, чинників, умов);
- 2) прогностичної: формування різнопланових прогнозів у віковому та індивідуальному розвитку;
- 3) прикладної: вироблення практичних рекомендацій про шляхи реалізації наукових досягнень про віковий та індивідуальний розвиток;
- 4) контрольної: співвіднесення новітніх наукових знань із практикою педагогічної діяльності;
- 5) синтезуючої: систематизація знань інших наук про становлення особистості (філософії, педагогіки, соціології) та галузей психології (соціальної психології, експериментальної психології, психології індивідуальних відмінностей, історії психології тощо), тобто прикладна реалізація між предметних зв'язків з метою комплексного пізнання вікового та індивідуального розвитку.

Вимоги до проведення дослідження пов'язані з проблемою його якості, тому передбачають реалізацію системного підходу у вивченні психіки, тобто мають враховувати певний комплекс умов, оскільки отримана інформація може бути об'єктивною і суб'єктивною:

- 1) вікові та індивідуальні особливості учнів;
- 2) статеві відмінності учнів;
- 3) особливості зовнішнього середовища (діяльність експериментатора, рівень розуміння учнями інструкції для виконання завдання, особливості взаємної робочої обстановки - сприятливої чи несприятливої, температурний та світловий режими в аудиторії);
- 4) випадкові внутрішні (фізіологічні - стан здоров'я, втома, відчуття ситості, голоду тощо, психологічні - адаптація, мотивація, емоції, особливості навчання тощо) і зовнішні, зокрема технічні, коливання (результативність роботи апаратури, обчислювальної техніки тощо);
- 5) налаштованість учнів на співпрацю;

- 6) побудова програми дослідження (її зваженість, аргументованість, системність, доцільність);
- 7) збір емпіричної інформації для перевірки гіпотези;
- 8) кількісний та якісний аналіз отриманих даних (систематизація, класифікація, факторизація тощо);
- 9) необхідність прикладного змісту досліджень (фундаментальність і прогностичність).

Будь-яке дослідження, головним принципом якого є об'єктивність, має бути спрямоване на отримання додаткової інформації про віковий розвиток, яка конкретизує становлення особистості на окремо взятому віковому етапі, уникає деклараційних заяв про психологію дитини, які лише ускладнюють пізнавальну ситуацію.

Класифікаційні системи методів:

1. Організаційні (порівняльні, лонгітюдні, комплексні).
Порівняльний метод ("поперечний зріз"): зіставлення окремих властивостей в осіб різного віку з метою вивчення динаміки психічних явищ (А.О. Смірнов). Вимагає конкретних критеріїв у формуванні вибірки досліджуваних (за рівнем освіти, належністю до певної соціальної групи тощо).

Лонгітюд: багаторазове обстеження одних осіб протягом тривалого періоду, який вимірюється іноді десятками років (В.І. Абраменко, О.Р. Лурія). Передбачає роботу зі стабільною групою. Як наслідок, існує ймовірність звикання дослідника до групи, що часто виявляється в некритичному осмисленні отриманої інформації.

У практиці педагогічної діяльності типовим прикладом життєвого лонгітуду є праця класовода, яка демонструє особливе соціальне значення професії вчителя початкових класів.

Комплексний метод передбачає поєднання лонгітуду та порівняльного методу), розробку і впровадження дослідницьких програм, у яких беруть участь представники різних наук (С. Вітбурн, нар. 1933).

2. Емпіричні методи (спостереження, експеримент, самоспостереження; психодіагностичні: тести, опитувальники - бесіда, анкета; аналіз продуктів діяльності; біографічні методи: аналіз життєвого шляху, документації, свідчень особистості та очевидців).

Основним методами у віковій психології вважаються спостереження, експеримент, самоспостереження.

Спостереження - це фіксація даних за заздалегідь продуманим планом без активного втручання спостерігача в перебіг подій. Об'єктом спостереження може бути поведінка, діяльність особистості в різнопланових ситуаціях, зміст яких попередньо визначається.

Види спостереження:

- 1) за місцем проведення: лабораторне (у спеціально створених умовах) і природне (у звичних умовах);
- 2) за контактом: безпосереднє і опосередковане;
- 3) за стилем взаємодії з об'єктами: включене і приховане;
- 4) за метою: випадкове і цілеспрямоване;

- 5) за рівнем організації діяльності: вибіркоче і суцільне;
- 6) за способом фіксації результатів: констатувальне, оцінювальне тощо.

Основні вимоги до спостереження:

- 1) планомірність;
- 2) відсутність у спостерігача тенденційності, упередженості та суб'єктивізму;
- 3) самоконтроль спостерігача;
- 4) об'єктивний аналіз отриманих результатів незалежно від ставлення до тих, за ким спостерігали.

Орієнтовний зміст бланку "Процес і результати спостереження"

Дата	Тема, мета, умови, план, завдання	Констатація фактів ("фотографія" спостереження)	Основні висновки відповідно до поставлених завдань	Примітки
------	-----------------------------------	---	--	----------

Особливим видом спостереження є батьківські щоденники (Є. Станчинська, В. Рибникова-Шилова, Н. Менчинська та ін.).

Самоспостереження, можливості якого формуються, починаючи з кризи "3 років", у віковій психології є показником здатності особистості критично та адекватно оцінювати власні домагання, успіхи, невдачі.

Експеримент є методом збору фактів в умовах, які забезпечують активний прояв психічних явищ, що вивчаються. Передбачає активне втручання дослідника в процес роботи. Експерименту, як правило, передуює вироблення гіпотези, яка визначає його зміст і реалізацію. За П.В. Копніним, експеримент має всі необхідні ознаки практичного оволодіння дійсністю з боку людини, оскільки з його допомогою відбувається відтворення на практиці явищ, які її цікавлять (С.Д. Максименко).

Види експерименту (залежно від умов проведення):

- 1) лабораторний: здійснюється в штучних умовах, зокрема в психологічних лабораторіях, обладнаних відповідною апаратурою, яка реєструє певні показники психічних явищ;
- 2) природний: нейтралізує негативний вплив емоційної напруженості та прогнозованого реагування, яке виникає в лабораторних умовах дослідження. Природний експеримент був запропонований у 1910 році на I Всеросійському з'їзді з експериментальної педагогіки (О.Ф. Лазурський, 1874-1917). Як правило, доповнюється бесідою. Його різновидом є експериментальне навчання, коли школярі вивчаються безпосередньо в процесі навчально-виховного процесу з метою активного формування в них певних психологічних особливостей (С.С. Степанов).

Особливими видами природного експерименту є лонгітюд, зміст якого полягає у створенні звичних для респондентів умов з метою зниження напруженості в експериментальних ситуаціях (О.Ф. Лазурський) та близнюковий метод як порівняльне вивчення умов розвитку і навчання однояйцевих близнюків (А. Гезелл, О.Р. Лурія, Ф.Я. Юдович), які, маючи однаковий генетичний код, дозволяють установити зміст впливу на особистість різнопланових соціальних чинників. Уперше близнюковий метод був запропонований Ф. Гальтоном (1875). На сьогодні в науковій літературі описано більше 130 пар монозиготних близнюків.

Основні недоліки методу:

- 1) труднощі в приховуванні експериментальних завдань;
- 2). практично неможливо застосувати точний кількісний аналіз до отриманих результатів, які протоколюються лише в кінці окремих етапів роботи.

У віковій психології експерименти, які передбачають розв'язання навчально-виховних проблем, називаються психолого-педагогічними. Результати психолого-педагогічних експериментів характеризуються, порівняно з лабораторними, високою ймовірністю погрішності.

Залежно від рівня втручання в перебіг вивчення психічних явищ експеримент є констатувальним (отримання результатів про рівень розвитку певних психічних явищ), формувальним (цілеспрямований вплив на особистість із метою формування в неї певних якостей), контрольним (зіставлення результатів у різних групах з метою з'ясування ефективності запропонованих авторських методик).

У цілому експеримент має класифікаційні критерії, аналогічні до спостереження.

Орієнтовний зміст бланку "Процес і результати експерименту"

Дата	Тема, мета, план, гіпотеза, завдання	Констатація фактів ("фотографія4 експерименту)	Основні висновки відповідно до поставленої гіпотези і завдань	Примітки
------	--------------------------------------	--	---	----------

. Тести (англ. test - проба, перевірка, випробування) - стандартні методи, які полягають у використанні стандартних запитань, отриманні стандартних відповідей і стандартній обробці інформації. Тести є основними інструментами психодіагностичного дослідження, з допомогою яких досягається постановка психологічного діагнозу.

За Р. Пенто і М. Гравітц (1972), слово "тест" походить із старофранцузької мови та є синонімом слова "кухоль" (лат. testa - ваза з глини). Автором перших тестів вважається Ф. Гальтон, який створював техніку вивчення індивідуальних відмінностей (1869,1874, 1890). Згодом термін "тест" був обґрунтований у дослідженнях Д. Кеттела (1890). Особливий внесок у розробку тестів здійснила А. Анастасі (1982), праці якої називають енциклопедією західноєвропейської психології.

Застосування тестів вимагає від дослідника спеціальної підготовки. На практиці їх часто підміняють анкетами, що призводить до спрощеного, вульгарного розуміння їх призначення.

Суспільною домінантою, яка спотворює "тест", є введення на початку 1990-х років цього поняття для найменування завдань, адресованих абітурієнтам вищих навчальних закладів.. Такі завдання є елементами тестових технологій, але їх неприпустимо називати тестами.

Опитувальники: анкета, інтерв'ю (запозичені з соціальної психології) і бесіда (запозичена з педагогіки).

Особливе місце в системі опитувальників належить соціометрії, яка з'ясовує структуру між особистісних стосунків у групі, та референтометрії,

метою якої є виявлення значущих осіб (груп) для особистості (обидва методи також запозичені із соціальної психології).

3. Методи обробки даних (кількісні, або статистичні; якісні, або аналітичні).
Наприклад:

- 1) шкала найменувань (номінальна шкала): визначення або класифікація об'єктів;
- 2) порядкова (ординальна) шкала: демонстрація природної послідовності подій; пов'язана з операцією впорядкування (шкала шкільних оцінок); її показники не є результатами кількісних вимірювань, а характеризують якісні відмінності (у психології використовуються найчастіше);
- 3) інтервальна (кількісна шкала): позначення спеціально розроблених критеріїв; особливим її видом є альтернативна (дихотомна) шкала, яка має тільки два значення (0-1 або 1-2), тому її можна розглядати як рівномірну інтервальну шкалу; може бути перетворена на шкалу відношень, якщо зафіксувати точку відліку (як правило, цей показник "нуль").

4. Інтерпретаційні методи:

1) генетичний: дослідження показників розвитку (виокремлення фаз, стадій, кризових періодів у становленні новоутворень); установлює "вертикальні" (генетичні) зв'язки між рівнями розвитку; історично виник унаслідок утвердження в науці, починаючи із XVII ст., ідеї розвитку: у математиці - диференційного обчислення, у геології теорії Ч. Лайєля (1797-1875), у космогонії - гіпотези І. Канта (1724-1804) та П. Лапласа (1749-1827), у біології - теорії Ч. Дарвіна тощо;

2) структурний: визначення "горизонтальних" (структурних) зв'язків між усіма відомими характеристиками особистості установлює типові і нетипові особливості розвитку.

Існують також інші класифікації, які здебільшого відображають авторські позиції. Однак, як правило, їх об'єднує визнання пріоритетності загальнонаукових методів - спостереження, експерименту, самоспостереження. Решта методів здебільшого мають статус "додаткових" (або "допоміжних").